

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ա. — ՀԱՅ ԳՐԻՉՆԵՐ ՅԱՏԱՆԱ

Կիրիկիոյ հայկական իշխանութեան շէնքը, Ատանայի մէջ գործող սակաւաթիւ գրիչներ միայն ծանօթ են մեզի, ինչպէս ժ.Գ. զարուն ապրող Ստեփանոս Գրիչը և Կոստանդին Քահանան: Յաջորդ երեք դարերը գրեթէ բոլորովին ամուլ են: Բայց ժ.Գ. զարուն երևան եկող ընդհանուր մշակութային շարժման մէջ Ատանան ալ կ'ընծայէ մեզի վեցեակ մը գրական աշխատանքներ, որոնք առաւելապէս ձեռնարկներ են: Հետեւեալ դարէն ալ ունինք մէկ երկու գրիչներ:

Մեր այս յօդուածը անշուշտ մասնակի պատկեր մը միայն կը ներկայացնէ և կըրնայ ծառայել թելադրելու աւելի ամբողջական աշխատանք մը:

Ա. — Ստեփաննոս Գրիչ. — Ատանայի մէջ, 1244ին, բոլոր գրով օրինակած է Սմբատ Գունդստապլի համար.

1. — Յաղագս Բնութեան, Գրիգոր Նիւսացիի. — Յիշատակարանք Ձեռագրաց, Գարեգին Կթղ., Անթիլիաս, 1951, էջ 451, 953, 957.

2. — Ստորագրութիւնք, Արիստոտէլի, Նախորդին հետ մէկ տուփի մէջ:

Բ. — Կոստանդին Քահանայ, մականունն Քուռար, 1284ին, Ատանայի Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին հովանին ներքեւ, օրինակած է Ս. Ներսէս Շնորհալիի Դրութիւնները, խոշոր բոլոր գրով, Կոստանդին տէր Պր. Օշինի համար. — Աճառեան, Յուլիան Զեռ. Թաւրիզի, Վիեննա, 1910, էջ 14:

Կ'արժէ յիշել այստեղ Ոսկեհեռ Քահանան, որ կը ստանայ Եսայի Մարգարէի գիրքը նշանաւոր գրիչ Ստեփանոս Գոյնեռերիցանցի օրինակութեամբ և Պօղոս Առաքեալի Թուղթերը՝ Պետրոս Քահանայի զբաղմունքով, 1297ին, Ս. Վաղարշ Տանաթի համար, զոր ինքը կանգնել տուած էր Ատանայի մէջ. — Յուլիան Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Գ. Հատոր, էջ 276-8:

Գ. — Գրիգոր Երէց, 1605ին օրինակած է Հաւաքածոյ մը, բոլոր գրով, Կիրիկիոյ Յովհաննէս Դ. Անթիլիացի Կաթողիկոսին համար. — Սիոն, 1932, էջ 120:

Դ. — Մանուկ Գրիչ, 1610ին օրինակած է Ձեռնարկութեան Մատենոյ մը, Ս. Ստեփանոս Եկեղեցիին հովանին տակ. — Կիւլէտէրեան Բարդէն Ա. Կթղ., Պատմ. Կթղ. Կիրիկիոյ, Անթիլիաս, 1939, էջ 224:

Ե. — Արաքսի մը Երէց, 1639ին օրինակած է Շարակնոց մը, Ս. Աստուածածին և Ս. Ստեփանոս Եկեղեցիներու հովանին տակ, Կիրիկիոյ Սիմէոն Բ. Սերաստացի Կաթողիկոսին պատուէրով. — Պատմ. Կթղ. Կիրիկիոյ, էջ 309:

Զ. — Սահակ Գրիչ, որդի Թորոսի և Հեղինէի, եղբայր Պաղարի, Կիրակոսի և Իշխանի. օրինակած է Ատանայի մէջ, Ս. Աստուածածին և Ս. Ստեփանոս Եկեղեցիներու հովանին տակ,

1. — Շարակնոց, բոլոր գրով, 1659ին, երբ տակաւին զպիր էր. — Սիւրմէեան Արտաւազդ Արքեպս., Յուլիան Զեռ. Հաւաք, Բ. Հատոր, 1936, Հաւաք, էջ 149:

2. — Մատենոց, 1671ին, իր քահանայութեան շրջանին, զարմեալ բոլորգիր. — Նոյն, էջ 80:

Այստեղ կ'աւելցնենք նաև Ժողովածոյ մը, օրինակուած 1679ին, Ատանայի Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին հովանին ներքեւ, նոսր գրով, որուն գրիչը կը մնայ անյայտ. — Յուլիան Զեռագրաց Ս. Յակոբեանց, Գ. Հատոր, էջ 121, թիւ 425, (մատուլ տակ):

Է. — Իսկէնտէր Դպիր, Կազմող, որդի Պօղոսի և Խանըմի, Ատանայի մէջ, 1694ին նորոգած է ձեռնոց մը. — Պատմ. Կթղ. Կիրիկիոյ, էջ 303:

Ը. — Յարութիւն Գրիչ, 1727ին օրինակած է Քարոզգիրք, Ջմրան Հատոր, Գր. Տաթևացիի, Ատանայի Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին, բոլոր գրով. — Սիւրմէեան, Յուլիան Զեռ. Երուսաղէմի, Ա. Հատոր, Վենետիկ, 1948, էջ 245:

Թ. — Սարգիս Գրիչ, օրինակած է 1737-51 թուականներուն, Տրոփաղայի մէջ (= Ատանա), Ս. Աստուածածին և Ս. Ստեփանոս Եկեղեցիներու հովանին տակ, Մեկ-

Յուրիս երգոց երգոյն, Գր. Նարեկացիի — Պատմ. Կիթղ. Կիրիկիոյ, էջ 498:

Բ. — ՀԱՅ ԳՐԻԶՆԵՐ Ի ԲԱՆՈՒ

Բալու քաղաքի և շրջականերուն մէջ գործած են շատ մը զրիչներ, ժե-ժեղարերուն, ընդհանրապէս օրինակելով ծիսական մատենաներ, ինչպէս՝ Աւետարան, ձառնար, Մաշտոց, Մեղի ծանօթ են հետեւել զրիչները, զորս կը ներկայացնենք ժամանակագրական կարգով:

Ա. — Աւետիք Արեղայ, որդի Ատոմայ, 1436ին, Բալուի Ս. Գէորգ Վանքին մէջ օրինակած է Աւետարան մը, ոսկերիչ Յովհաննէսի գուսար՝ Ահլի մելիք խաթունի յանձնարարութեամբ, ի վերատեսչութեան Տէր Մինաս Եպիսկոպոսի. քի զանն և ի նեղ ժամանակի զոր մահտարածաձի յԱտունոյ չտայր թոյլ քահանայիցն հաց ուտելու: — F. C. Conybeare, A Catalogue of the Arm. Manuscripts in the Brit. Museum, London, 1913, No. 18:

Բ. — Մարգարէ Երէց, որդի Գրիգոր Քահանայի և Նորխաթունի, 1475ին, Բալուի Նեխրի զրիչին մէջ, Ս. Աստուածածնին հովանին տակ, օրինակած է Աւետարան մը, բոլորգիր. — Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, Յուցակ Զեռ. Վեհեակի, Ս. Ղազար, 1914, թիւ 144:

Գ. — Ղուկաս Երէց, 1518ին, Հաւհաւոյ Վանքին մէջ, Ս. Աստուածածնին հովանին տակ, սկսած է օրինակել, բոլորգիրով, ձառնար մը, խաթուն Մելիքի և իր ամուսնին՝ Սքանդարի յանձնարարութեամբ. բայց մահը վրայ հասած է և չէ կրցած աւարտել: — Սարգիսեան, թիւ 234:

Դ. — Մելքիսէթ Քահանայ, հայր Գրիգոր Սարկաւագի, 1518ին, միւսնոյն վայրին մէջ շարունակած և լրացուցած է վերոգրեալ կրօնատ Թացած ձառնարը:

Ե. — Անտոն Եպիսկոպոս, 1573ին, Հաւաւոյ Ս. Աստուածածնին Վանքին մէջ, օրինակած է Աւետարան մը. — Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Թորոս Աղբար, Բ. Հատոր, 1884, Կ. Պոլիս, էջ 376:

Զ. — Սիմէոն Սարկ. Ռապալտցի, մահանուն Սառուխան, 1623ին, Ս. Աստուածածնին հովանին տակ նորոգած և կազմած

է Աւետարան մը, յԱռաջնորդութեան Տէր Սիմէոն Արհիպիսկոպոսին, որուն իբրեւ սպասաւոր կը յիշուին Տէր Սահակ, Տէր Աւետիս և Տէր Ղուկաս. — Սարգիսեան, Յուցակ, Ա. Հատոր, էջ 628-9:

Է. — Մեսրոբ Երէց, 1642ին, Հաւաւ զրիչին մէջ օրինակած է Աւետարան մը. — Թորոս Աղբար, Բ., էջ 375:

Ը. — Թաղէոս Գրիգ, ծնողքը Կարապետ Երէց և Սարգարիտ, վարպետը Խաչատուր Սարկաւագ, 1647ին, Բալուի մէջ, Ս. Կուսաւորչի հովանին տակ, օրինակած է ձառնար մը, Կարապետ Վարդապետի խնդրանքով. — Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Հնոց և Նորոց, Կ. Պոլիս, 1874, էջ 116:

Թ. — Յովհաննէս Երէց, որդի Տէր Մեսրոպի և Սերմբդի, հղբայր Գասպար Սարկաւագի, որմէ ուսած է զիր, և կենակից Մարիամու. 1692ին, Բալուի Աւսիվա զրիչին մէջ, քի զուսն Ս. Կիրակոսայ և Ս. Սարգսա և Ս. Գէորգա Զաւարմարին, օրինակած է Մաշտոց մը, բոլոր գրով. — Հ. Զ. Վ. Տաշեան, Յուցակ Զեռագրաց, Վիւենա, 1895, թիւ 258:

Այս թուականին Բալուի մէջ սաստիկ մահ պատահած է և հայերէն մեռած են շուրջ 1000 անձեր, որոնցմէ վեցը քահանայ: — Սարգիսեան, Յուցակ, Ա. Հատոր, էջ 630:

Գ. — ՀԱՅ ԳՐԻԶՆԵՐ Ի ԿԵՂԻ

Կեղի կամ Քիլի քաղաքին մօտ ունեցած են ք տասնեակ մը վանքեր, որոնց մէջ ամենէն նշանաւորն է եղած Խլալաշի (Խալէ պաշի) Վանքը, յանուն Ս. Կարապետի վանքին առաջնորդներէն յիշատակելի են, Մելքիսէթ (1442), Ներսէս Եպ. (1522), Մարգարէ Արքեպ. (1547), Պետրոս (1559), Մելքիսէթ (1576), Յովհաննէս (1576), Ղուկաս Կեղեցի (1588-1600), Մարտիրոս Տաւրոնեցի (1600-1639), Ստեփանոս Արք. Խորոնեցի (1639-1651), Կարապետ Արքեպ. ձեռնացի (1651-1694), Ստեփանոս Արքեպ. (1694-1703), Վերջին առաջնորդը եղած է Գեղամ Վրդ. Թէվէթէիան (1912-14):

Կեղի քաղաքին և շրջակայ վանքերուն մէջ գործող գրչութեան սպասարկուներէն մեղի ծանօթ են հետեւեալները, ժամանակագրական կարգով.

Ա. — Մնտիրիրոս Կրօնաւոր, Խլպաշի
Ս. Կարապետ Վանքին մէջ օրինակած է,

1. — Աւետարան, 1442ին, Ողու մելիք
խաթունի պատուէրով, Յիշուած են Վան-
քին Առաջնորդ Մելիքիսի, և միարաններ
Յովանէս Քհն., Կիրակոս Քհն., Վարդան
Քհն., Ստեփանոս Քհն., և Աստուածատու
Քհն.: — Հանդ. Ամս., 1950, էջ 437:

2. — Աւետարան, 1456ին. — Դանդ
Վրդ. Փրկալէմեան, Նօտարք Հայոց, Կ.
Պոլիս, էջ 183:

Բ. — Ստեփանոս Եպիսկոպոս, 1464ին,
Խլպաշի Վանքին մէջ, Ս. Կարապետի հո-
վանիին տակ, օրինակած է Աւետարան մը:
Տեղւոյն Կրօնաւորներէն կը յիշուին, Տէր
Յովանէս, Տէր Նիկողոս, Տէր Կիրակոս,
Տէր Մելիքիսի, Տէր Յովանէս, Տէր Մա-
ղաքիա, Տէր Սիմեոն, Տէր Դաւիթ, Տէր
Աստուածատու, և Տէր Կարապետ. — Գ.
Վ. Արուանձտեանց, Թորոս Աղբար, Բ. Հա-
տոր, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 341-2: Պօղոս
Ծ. Վ. Նաթանեան, Արտօսը Հայաստանի,
Կ. Պոլիս, էջ 150-152:

Գ. — Մեսրոպ Երէց, Գրիշ և Մաղկոդ,
որդի Տէր Մաղաքիայի և Մարիամի. իր
վարպետն է եղած Յակոբ Սարկաւազ.
1588ին, Կեղի քաղաքին մէջ, Ս. Լուսա-
ւորչի հովանիին տակ, օրինակած է Աւե-
տարան մը, բոլոր գրով, ի վարդապետու-
թեան տէր Դուկաս քաջ րարունապետին,
որուն աշակերտած է զիր և ծաղիկ սորվե-
լու. — Հ. Յ. Վ. Տաշեան, Յուշակ Չեռա-
գրաց, Վիեննա, 1895, թիւ 308:

Դ. — Աստուածատուր Երէց, ծնողքը
Տէր Մաղաքիա և Մարիամ, եղբայրը Արի-
մելէք Սարկաւազ, տիկինը Սանդատայ խա-
թուն, որդին Թորոս, վարպետները Աս-
տուածատուր Սարկաւազ և Տէր Կարապետ.
ԺՁ դարուն, Կեղի զիւղաքաղաքին մէջ,
ընդ հովանեաւ Ս. Յակոբին և Ս. Նշանին
և Ս. Սարգիսի և Ս. Լուսաւորչին, և յա-
ռաջնորդութեան Դուկաս Վարդապետին,
օրինակած է Աւետարան մը, բոլոր գրով,
որ ծաղկած է Կարապետ Երէց. — Երուանդ
Լալայեան, Յուշակ Չեռագրաց վասպու-
րականի, 1915, Թիֆլիս, էջ 759-760:

Ե. — Մելիքիսի Արդ. Քօթահնացի,
Գրիշ, Մաղկոդ և Կազմոյ. ի Կեղալեան,
Ս. Աստուածածնի հովանիին տակ, օրինա-
կած է.

1. — Ժամագիրք, 1627ին, ի յառա-
նորդութեան Ս. Աւետարան Մարտիրոս Երա-
ժիշտ Վրդ. ի Տարօնեցոյ (+ 1627, Սեպտ.
16, ի դուռն Մշու Ս. Կարապետին). —
Հանդէս Ամս. 1950, էջ 434:

2. — Ժամագիրք, 1628ին, բոլորագիր,
ի վայելումն մահտասի Վարդան Դպրի. —
Հ. Յ. Վ. Տաշեան, Յուշակ Չեռագրաց,
Վիեննա, թիւ 195:

3. — Աստուածատուր Գրիշ, 1641ին,
ի քաղաքն Կեղի, ընդ հովանեաւ Ս. Սարգի
և Մարտիրոսի, ի զիւղն որ կոչի Դանիէլ,
ի դուռն Թուխ Մանուկին, օրինակած է
Աւետարան մը. — Հանդ. Ամսօրեայ, 1950,
էջ 434, ծնթ. 3:

Զ. — Մելքոն Երէց Կեղեցի, օրինակած է.

1. — Յայմաւուրք, 1694ին, Խլպաշի
Ս. Կարապետի Վանքին մէջ, Ստեփանոս
Արքեպիսկոպոսի Առաջնորդութեան օրով,
Տարօնեցի Տօնականի համար. — Հանդէս
Ամսօրեայ, 1950, էջ 439-440:

2. — Մաւոց, 1718ին, Կեղի ի մէջ, ի
Դուռն Ս. Յակոբի և Ս. Աստուածածնի,
բոլոր և նոսր գրով: Սոյն ձեռագիրը կը
պարունակէ սրտառու տաղ մը, 19 տուն,
«Ողբս Մելքոն Երեցու Կեղեցոյ տաացեալ
իւր թողին վրայ Սամելայս վերտառու-
թեամբ», որուն սկիզբն է.

«Մահն ու գրողը եկաւ աշխարհիս տիրեց:
գրուած 1712 թուին: — Ազգագրական
Հանդէս, Բ., 1897, էջ 291-3:

3. — ձառքնիք, 1721ին, բոլոր գրով.
— Կարենեանց, Մայր Յուշակ Չեռագրաց
էջմիւսնի, 1863, Թիֆլիզ, թիւ 893:

Ն. ԵՊՍ. ԵՐՈՎԱԿԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Շնորհակալութեամբ ստացանք Տիար Մ. Ճէրէնեանի
կողմէ Ս. Յակոբեանց Չեռագրաց Մասնադարանին հր-
ւիրուած մագաղաբայ փոքրիկ շարակնոց մը, որոն
կիսով չափ պահուած յիշատակարանէն կը հասկցուի թէ
գրուած է 24 = 1311 թուին, կիլիկիա, Կոմաթիս Բա-
նանայի ձեռքով:

Տեղւոյ Չեռագրաց Ս. Յակոբեանց

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊԻՍԿՈՍՍ